

Рајка ГЛУШИЦА (Никшић)

УПОТРЕБА ПРИДЈЕВА ОДРЕЂЕНОГ И НЕОДРЕЂЕНОГ ВИДА У ЦРНОГОРСКОЈ ПРИПОВЈЕДАЧКОЈ ПРОЗИ XIX ВИЈЕКА

1. Промјене у језику су константне, неминовне и непрекидне, условљене унутрашњим или спољашњим узроцима. Језичке црте које су карактерисале књижевнојезички израз краја XIX вијека умногоме су различите од оних с краја XX вијека. Најкарактеристичније помјерање на обличком нивоу у српском књижевном језику друге половине XX вијека извршило у употреби дужих и краћих облика придјева.¹ Све граматике овог језичког подручја дају као равноправне у употреби парадигме краћих и дужих форми придјева,² међутим, језичка пракса показује да се обје форме употребљавају само у номинативу једнине придјева мушког рода, односно у акузативу ако се облички једначи са номинативом (*лијеи* човјек и *лијеи* човјек). У осталим падежима парадигме (ген. дат. ак. и лок.) доминирају дуже форме (лијепог, лијепом) при чему се јавља и акцентски дублетизам (зелѣнѡг и зѣленѡг). Форме именичке (краће) промјене све више се осјећају као дијалектизми или архаизми и све је већи број оних који не знају да промијене по падежима придјев неодређеног вида. Разлика у значењу између придјева неодређеног и одређеног вида скоро се изгубила, тако да при утврђивању те разлике полазимо од њихових облика који се, како видимо у савременом српском језику, у зависним падежима изједначавају у корист облика одређеног вида. Данас се, како анализе показују, краћа именска промјена придјева може

¹ *Српски језик на крају века*, редактор Милорад Радовановић, Институт за српски језик САНУ, Београд 1996. стр. 117–119.

² Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд 1989, стр. 258–264. Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамајика српскога језика*, Београд 2000, стр. 92–94. Бранислав Остојић, *Крајња ирегледна грамајика српскога језика*, Унирекс, Подгорица 1996, стр. 63.

спорадично наћи: 1. у књижевноумјетничком стилу као интерпретација стања у народном говору оног дијалекта који је у основи вуковског типа књижевног језика, затим, 2. у разговорном стилу ијекавских крајева и 3. у петрифицираним предлошко-падежним конструкцијама, устаљеним изразима типа: *шешка* срца, мањи од *макова* зрна, из *ведра* неба гром, *свијетла* образа, од *немила* до *недрага* и сл.

У изучавању и расвјетљавању проблема придјевског вида значајан допринос је дао својим радовима и проф. Михаило Стевановић у чији спомен смо се окупили данас у Црногорској академији наука и умјетности. Стевановић јасно указује да категорију одређености-неодређености не треба везивати за познатост-непознатост особине, већ за одређеност именичког појма,³ што се може сматрати једино исправним.

2. Већ смо у кратким цртама рекли какво је стање у савременом српском језику када је у питању употреба краћих и дужих облика придјева, а каква је та употреба била у језику црногорских приповједача друге половине XIX вијека видјећемо из овог рада. Највише материјала екцерпирано је дјела два најзначајнија прозна ствараоца друге половине XIX вијека Марка Миљанова⁴ и Стефана Митрова Љубише.⁵ Испитиван је и језички материјал црногорских приповједача заступљен у књизи *Извиријеч-црногорска љубиштовједачка љубише од Њеѓоша до 1918.*⁶ међу којима су: Марко Цар, Вук Врчевић, Лука Јововић, Андрија Јовићевић, Симо Шобајић, Новица Ковачевић и други.

Иако акценат у систему придјевског вида има своје мјесто, ту компоненту нијесмо узимали у обзир, јер писани текст приповјетки које смо анализирали намеће да се морфолошки облик узима као једини дистинктивни елеменат међу придјевима различитог вида. Полазећи од облика морали смо се, дакле, ограничити само на оних неколико падежа код којих је разликовање двојакних облика евидентно, а то су ном. и акуз. једнине мушког рода и ген. дат. и локатив једнине мушког и средњег рода.

³ М. Стевановић, цит. дјело, стр. 249–253. и *Двојсјтво облика љосесивних љридјева и замјеница на –ов, и –ин*, Наш језик, н. с. књ. I, св. 1–2, Београд 1950, стр. 24–39.

⁴ Коришћено је критичко издање дјела овог писца у двије књиге. *Племе Кучи у народној љричи и љјесми*, ЦАНУ Титоград 1989. (скраћено књ. I.) и *Примјери чојсјтва и јунашјтва, Живој и обичаји Арбанаса...*, ЦАНУ, Титоград 1990. (скраћено књ. II.)

⁵ Коришћена је књига *Пучко красноречје*, Библиотека Луча, Графички завод, Титоград 1990. (скраћено Љ.) и *Примјеријесји црногорске и љриморске*, СКЗ. Београд 1924. (скраћено Љу.)

⁶ *Извиријеч, црногорска љриштовједачка љубише од Њеѓоша до 1918.*, Библиотека Луча, Графички завод, Титоград 1973. (скраћено И.)

3. Почећемо, управо, од употребе присвојне замјенице *њеџов* и присвојних придјева на *-ов*, *-ев*, и *-ин*, дакле, од придјева који се сматрају »једно-видским«, то јест придјева који немају обличку опозицију у номинативу јед. мушког рода и који се данас мијењају само по придјевско-замјеничкој промјени, а за које је током XIX вијека прописивана као правилна једино употреба облика по именској промјени.

3.1. Присвојна замјеница *њеџов* у зависним падежима има доминантно облике по именичкој промјени код свих црногорских приповједача:

– ген. од *њеџова* трага (књ. II, 135), од *њеџова* живота (књ. II, 195), од *њеџова* времена (књ. II, 144), од *њеџова* брацва (књ. II, 136), од *њеџова* слуге (књ. II, 148), из *њеџова* дуга говора (Јб, 62), црте *њеџова* живота (Јб, 210), блиједи опис *њеџова* неумитна труда (Јб, 330), од *њеџова* пријекора презаху (И, 197), трептај *њеџова* жудна ока (И, 100),

– ак. Убит *њеџова* брата (књ. II, 158), посла *њеџова* рођака (књ. II, 342), *њеџова* крвника дочекују (књ. II, 158).

– дат. Слава Божја помаже домаћину, *њеџову* сину и свакоме пријатељу (Јб, 134)

– лок. Говорити о јунаку и *њеџову* потомству (И, 136), глас о *њеџову јунашћиву* бјеше прешао Црну Гору (Јб, 196), презивају се по *њеџову* сину Павићу (књ. II, 291).

3. 2. Присвојни придјевии на *-ов*, *-ев* и *-ин* најчешће имају именску промјену, с тим ако представљају патрониме (именовање лица по припадности по оцу) или топониме они ће се употребљавати искључиво у облицима неодређеног вида, дакле у краћој форми, што је карактеристика и неких црногорских говора.⁷

– ген. отисак руке Пеја *Сћанојева* (књ. II, 290), кћер Станоја *Радоњина* (књ. II, 289), мајка Леке *Заријина* (књ. II, 212), продаде гроб покојног Ива *Грујичина* (И, 123), сину Милоша *Мушикина* (књ. II, 207), облаци се ваљаху од *Ђинова* брда (И, 187), Жена Божа *Пејрова* (књ. I, 169).

– дат. кажеват Машу *Ахметову* (књ. II, 323), дао Пеју *Сћанојеву* (књ. II, 291), пошље Луци *Симову* (И, 51), Нову *Појову* дође глас (књ. II, 39).

– ак. убио тајно Леку *Заријина* (књ. II, 212), па за Сава *Гарова* да ви причам (И, 132). Узео сам Јола *Пушељина* (књ. I, 287), почет на Станоја *Радоњина* и Пеја *Сћанојева* (књ. II, 289)

– лок. у присој на *Вишкову* долу (Јб. 128).

⁷ Митар Пешикан, *Сћароцрногорски, средњокашћунски и љешански џовори*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XV, Београд 1965, стр. 161. Михаило Стевановић, *Исћочноцрногорски џовори*, Јужнословенски филолог XIII, Београд 1938, стр. 77.

3. 3. Остали присвојни придјевни на *-ов*, *-ев* и *-ин* поред дужих облика по придјевско-замјеничкој промјени јављају се чешће у краћим облицима по именичкој промјени у косим падежима. Иначе све школске граматике XIX вијека прописују за књижевну употребу присвојних придјева и замјеница на *-ов* и *-ин* само наставке по именичкој промјени (Даничић, Новаковић, Маретић)⁸

– ген. од крвника *йобрайимова* (књ. II, 135), с *брајина* страха (Јб. 199) до *йашина* шатора (књ. II, 38), миг ока *везирова* (књ. II, 138), у *Вујова* зета и кћере (књ. II, 290), смрт *Ружина* вјереника (Јб. 203), развале старог манастира *боџородичина* (Јб. 177), зацрвење од *царева* подсмјеха (књ. II, 290), сјећамо се *Љубишина* прогласа (Јб. 63),

– дат. дадне *дужеву* провидуру (И, 92), изложена *муљевљеву* гњеву (И, 105), дођоше Достинићи *йашину* конаку (И, 162), игуман се зачуди *кнежеву* ненадну већерњем доласку (Јб. 178),

– ак. сестрића Сул *Камишова* убио (књ. II, 180), уфати *брајова* убицу (књ. II, 52), за *Суљова* и *Абдулова* брата (књ. II, 177)

– лок. О племену *Љубишину* зна се ово (Јб. 60), а сад о *Јахову* и *Пејрову* састанку (књ. II, 171), При *десјојову* погребу био је присутан игуман (Јб. 201), у *йашину* харему (И, 170).

Поред наведених јављају се присвојни придјевни на *-ов*, *-ев* и *ин* и у облицима придјевско-замјеничке промјене:⁹

– *Раковоме* наду нема краја (књ. II, 180), *Раковоме* реченоме ђетету име је Митар (књ. II, 206), што ближе *йашиноме* шатору (књ. II, 38), од *њеноџа* зла (књ. II, 57), од најбољије јунака *његовоџа* доба (књ. II, 41), о Илији и *његовоме* боју (књ. II, 209), о страдању моме и *Илијиноме* (књ. II, 109), од људи *њиноџа* времена (књ. II, 35)

У савременом језику доминирају облици зависних падежа присвојних придјева на *-ов*, *-ев* и *-ин* у придјевско-замјеничкој промјени (дужи). Краћи облици именичке примјене јавиће се поред књижевноумјетничког и у научном стилу. Тако ћемо чути познате лингвисте како говоре о *Њеџошеву* је-

⁸ Михаило Стевановић, *Губљење разлика у йромјени йридјева дужеџ и краћеџ облика*, у књизи *Од Вука до Белића и даље*, Београд 1988 стр. 124–134.

⁹ Придјевска промјена посесивних придјева на *-ов*, и *-ин* као стандардна призната је доста касно (Стевановић, *Двојство облика...*, 24–38), иако је Вук још у својој *Писменици* заступао овакву употребу (М. Стевановић, *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски језик*, Матица српска, Нови Сад 1987, стр. 107).

зику, о *Стиевановићеву* и *Бошковићеву* Речнику, о *Вукову* моделу књижевног језика и слично.

3. 4. Посесивни придјиви на *-ов*, *-ев* и *-ин* у номинативу и ак. немају одређеног вида. Међутим, у језику наших приповједача, као и у неким црногорским народним говорима,¹⁰ придјиви на *-ов*, са значењем врсте дрвета употребљавају се у одређеном виду:

– Но *бресџови* топ прште (књ. I, 205), нечињели су *бресџови* топ (књ. I, 205).

Овдје придјиви имају функцију идентификатора врсте и у спрези два елемента овога типа придјив + именица употреба дужег облика сматра се обавезном.

4. У својој монографији о употреби одређеног и неодређеног придјевског вида у српскохрватском језику Егон Фекете¹¹ је детаљно разрадио критеријуме који су релевантни за употребу придјева с обзиром на вид. Издвојене су три основне категорије: 1. идентификациона у којој је придјив елемент идентификације одређене јединке, 2. дескриптивна у којој придјив има функцију дескрипције одређеног појма и 3. квалификациона у којој придјив квалификује неодређене јединке именичког појма. Прве двије су у вези са одређеношћу, дакле, употреба одређеног вида придјева је обавезна или уобичајена, а трећа је у вези са неодређеношћу јединке предметног садржаја што значи да ту начелно долази краћи облик придјева. Међутим, и у прве двије категорије могу се јавити краћи облици, а у трећој дужи с тим што они тада имају другачије функције.

Језички материјал црногорских приповијетки показује да у свим набројаним функцијама придјиви могу бити употријебљени у краћем облику, дакле, по именичкој промјени, за разлику од стања у савременом језику гдје је јасно издиференцирана употреба. Тако придјиви неодређеног вида изричу квалитет нечега дакле квалификују појам, дају одговор на питања *какав* и најчешће су дио именског предиката. Одређени придјиви изричу и квалитет али тим квалитетом идентификују појам, дају одговор на питање *који* и њихова употреба сведена је у оквире атрибута.¹²

¹⁰ М. Пешикан, цит. дјело. 162; Мато Пижурца, *Говор околине Колашина*, ЦАНУ, Титоград 1981, стр. 145; Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ. XVII, Београд 1938–39, стр. 63.

¹¹ Егон Фекете, *Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придјевског вида у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XXVIII, стр. 321–386. и ЈФ XXIX, стр. 339–523 – Београд 1969 и 1973.

¹² Марија Зника, *О употреби одређених и неодређених придјевских облика*, Језик, год. 34, бр. 4, Загреб 1987. стр. 101–107.

5. У квалификативној функцији придјев има задатак да открије особину именичког појма. Ова категорија претпоставља доследну употребу краће форме придјева. Испитивани материјал приповјетки нуди нам заиста обиље примјера ове врсте:

– нађе *џешка* рањеника (И, 173), напануо *џрава* човјека (И, 185), познавао сам га као *џошћена* сељанина и врло *џобожна* (И, 108), помоз Бог у *незнана* домаћина (И, 76), добра срећа *незнану* госту (И, 76), он кад види *млада лијейа* момка (књ. II, 157), из уста *смрћина* човјека (И, 57), попут *лажна* просјака (И, 95), више од *зла* држања (II, 208), може ли се жена удати послѣ *џошћена* свога мужа чекања (И, 48), у *сџара* злотора никад *нова* пријатеља (Јб, 340), све до *џросџрана* луга (Јб, 103), град Скадар лежи на *високу* брду (Јб, 163).

5. 1. Квалификативни генитив је једна од позиција у којој се краћи облик зависних падежа јавља и код савремених писаца, па стога није чудно што је веома фреквентан у испитиваним приповјеткама:

– Био је ума *ошџара* и *бисџара*... говора *џуна* и отресна (Јб. 368), Син *добра* оца, стаса је био *малена* (И, 180) да *свијейла* образа међу племенике дођете (И, 191) гласом *озбиљна* ратника (И, 191), па будући *висока расџа* (књ. II, 290), делија *дуџа враџа* и перчина (И, 105), бјеше *крујина расџа*, доста *џруба изџледа* (књ. II, 47).

5. 2. Краћи облик придјева у квалификативној функцији чест је и у случајевима када се придјев налази у самосталној служби:

– Ласно је *сџану* пост хвалити (И, 38). Немам лијека да подмладим *сџара* ни да скротим *надуџа* (Јб. 91) Жив *живу* не да лагати (Јб. 413).

6. Придјев у функцији идентификације одређене јединке у обичнијем дужем облику има елементе праве атрибутивности, а у краћем облику елемент апозитивно-адвербијалне одредбе или предикатизованог истицања особине. То се постиже што се придјев ослободи упућивачке компоненте:

– дознаде садржину *својеручна* писма (106), од данас до *суђена* дана (И, 59), од *зла* дужника и козу без козлета (Јб. 334), узме брашна *џолушенична*, а полу *јечменова* (Јб. 128), према чацаку од *ружничасџа* гранита (И, 102). У *луда* кмета брза пресуда (И, 50).

7. Придјев има дескриптивну функцију одређеног појма кад не идицира одређеност већ се на њу надовезује као елеменат описа, коментара, епитета и сл. Дужи облик је елеменат праве атрибутивности а краћи апозитивно-адвербијалне одредбе односно истицања саме особине као аутономне ква-

лификације. У језику црногорских приповједача придјеви и у овој функцији употребљавају се чешће у облицима краће именичке промјене:

– Лажац из *бијела* свијета (Јбу. 87), примити као *добра* човјека (Јбу. 90), попут *лажна* просјака (И, 95), након *крајка* и *зорка* искуства (И, 67), нађе Крлету *наредна* за пут (И, 187), из уста *самрџина* човјека (И, 57).

Посебно доминирају над облицима придјевске дуже промјене краћи облици придјева *жив* и *мрџав*:

– Нећемо га помињати ни *жива* ни *мрџва* (Јбу. 137), не би царевала иза *жива* мужа (Јбу. 80), уфати *жива* Турчина (књ. II, 55), тражи цар Шћепана *жива* или *мрџва* (Јбу. 101), мене *йолумрџва* у носила понијеше (Јбу. 57).

8. Иако је семантична разлика између придјева одређеног и неодређеног вида све мање очигледна, стилска разлика је веома присутна. Краћи облици неодређеног вида одговарају сасвим ритму приповиједања, доприносе упечатљивости и живости, плијене својом неубичајеношћу. Честа употреба оваквих облика можда даје „стилску боју архаичности”¹³ али и љепоте и поетичности.

Честа употреба облика именичке промјене придјева у језику црногорских приповједача XIX вијека који имају снажно упориште у локалним говорима, одраз је, управо, стања у тим говорима, као и стања у нашој народној књижевности, језику Вука Караџића и књижевном језику XIX вијека.

Rajka GLUŠICA

L'USO DEGLI AGGETTIVI DELL'ASPETTO DETERMINATO E INDETERMINATO NELLA NARRATIVA MONTENEGRINA DELL'OTTOCENTO

Riassunto

In questa relazione l'autore dimostra che é molto frequente l'uso della declinazione nominale (le forme pi brevi) degli aggettivi nella prosa narrativa montenegrina della fine dell' Ottocento, a differenza della situazione nella lingua serba moderna, in cui una tale declinazione risulta del tutto sporadica. L'uso frequente delle forme della declinazione nominale degli aggettivi da parte degli autori montenegrini ottocenteschi nel loro linguaggio, é un riflesso della situazione esistita nelle parlate popolari montenegrine e di quella nella lingua letteraria dell' epoca di Vuk Karadžić.

¹³ М. Стевановић, *Савремени ...*, 262.

